

ההבדל בין עבירות שבין אדם לחבירו לעבירות שבין אדם למקום צבי ספיר

לע"נ ר' צבי הירש בן אלתר שמעיה אשר זליג הוז ז"ל

מסגרות היתר לשה"ר בעבירות שבין אדם לחבירו:

במאמר "לשה"ר להסיר נזק" עסקנו בהיתר לשה"ר לשם מניעת נזק שעלול לקרות.

ר' יונה¹ עוסק בהיתר לשה"ר לשם הסרת נזק שכבר קרה הוא לומד היתר זה מעדות עד אחד בבי"ד, וז"ל שם:

"ודע כי בדברים שבין אדם לחבירו, כמו גזל ועושק ונזק וצער ובושת ואונאת דברים, יכול לספר הדברים לבני אדם, גם היחיד אשר יראה יגיד כדי לעזור לאשר אשם לו ולקנא לאמת. והנה אמרה התורה שיעיד עד אחד בבי"ד על תביעת ממון לחייב את הנתבע שבועה..."

כיצד למד ר' יונה מעד אחד בבי"ד, היתר לשה"ר מחוץ לבי"ד? כל עדות בבי"ד על אדם שעבר עבירה, היא לשה"ר שהותרה. מכך שהתירו זאת בבי"ד אין ראיה להתיר זאת מחוץ לבי"ד: התורה מחייבת אותנו להתייחס לבי"ד עדים בבי"ד כמו שמגלים את המציאות האמיתית לפיה בבי"ד חייבים לפעול. מחוץ לבי"ד אין חילוק בין ב' עדים לעד אחד. בכל מקרה אין לדברי העדים תוקף, ואסור להאמין להם מצד עצמם וכ"ש לפעול על פיהם, אלא רק לחשוש ולברר את הדבר. לכן עדיין יתכן לומר שהתירו לשה"ר רק כאשר התועלת ודאית כמו ב' עדים בבי"ד, ולא כאשר הלשה"ר יוצרת רק צורך לבירור הדבר וספק אם תועיל.

¹ שערי תשובה, שער ג' סימן רכ"א.

"עבירות שבין אדם לחבירו"

לעד אחד בבי"ד אסור להאמין וצריך רק לחשוש לדבריו ולהזיק את שכנגדו להישבע ע"מ לברר את דבריו. ר' יונה סבר שעד אחד בבי"ד אינו עדיף באופן מהותי על כל עדות מחוץ לבי"ד. אמנם רק בבי"ד ע"א מחייב שבועה וזה לא שייך מחוץ לבי"ד, אך מ"מ אין זה יותר מחשש לדבריו והצרכת בירור. הרי לא דברי העד אחד מכריעים את הדין אלא הסכמת, או אי הסכמת הנתבע להישבע כנגדו מבררת במידה מסוימת אם הדין עימו או לא. א"כ כשאנו מתירים לע"א לספר לשה"ר אין אנו יודעים אם יועילו דבריו להוציא ממון ע"י שהנתבע לא יסכים להישבע, או שלא יועילו כיון שהנתבע ישבע ואז יישארו בגדר סתם לשה"ר ללא תועלת. כ"ש שאין אנו מקבלים את דבריו כאמת מצד עצמם. לכן סבר ר' יונה שאם היתירה התורה לע"א בבי"ד להעיד כדי להביא לבירור העניין, שמא יתברר העניין כדבריו ואז תהיה תועלת, כך התיירו לכל אדם מחוץ לבי"ד לספר את אשר ראה שמא יתגללו הדברים כך שתצא מהם תועלת. עד אחד בבי"ד מעיד בתביעת ממון כמ"ש ר' יונה, אך כיון שסבר ר' יונה שהיתר זה של לשה"ר אינו מוגבל לבי"ד דווקא, ממילא אינו מוגבל דווקא לדברים הנדונים בבי"ד². לכן גם מ"ש "אונאת דברים" שאינו תביעת ממון ולכן לא נדון בד"כ בבי"ד.

כלל בהיתר זה אם רוצה לגרום שהמאנה יתנצל. הבסיס להיתר אינה יציאה של החוטא מכלל "עמיתך", דהיינו חוסר הגנה של התורה עליו. הבסיס הוא התועלת שרוצים להשיג ע"י סיפור לשה"ר ומפני התועלת נדחה האיסור בדבר זה שוות המסגרות של מניעת נזק שלמדו מהרשב"ם והשבת ממון שעליה מדבר ר' יונה. מסגרות אלו מעצם הגדרתן (מניעת או הסרת נזק) קיימות רק בדברים שבין אדם לחבירו

היתר ספור לשה"ר מטעם יציאה מכלל 'עמיתך':

מסגרת ההיתר של יציאה מכלל 'עמיתך' קיימת בין בעבירות שבין אדם למקום, בין בעבירות שבין אדם לחבירו. פורק עול למשל, יכול להיות 'רועה

² הטעם שבבי"ד שייך ע"א רק בתביעות ממון הוא בגלל שרק במקרים כאלו התורה איפשרה לנו לעשות בירור מיוחד ע"י שבועה. התורה הסכימה שנחייב את הנתבע שבועה ואם לא יסכים נוציא ממנו ממון. לכן כיון שאפשר לעשות ברור מיוחד בבי"ד יש תועלת בעדות בפני בי"ד. בדברים שאין בהם תביעת ממון התורה לא נתנה לבי"ד את הסמכות לחייב את 'הנתבע' שבועה ואם לא יסכים, להלקותו או 'לגבות' ממנו התנצלות וכדו'. למשל בעובדא דטוביה וזיגוד (פסחים ק"ג ע"ב) לא הועילה עדותו של זיגוד לחייב את טוביה שבועה, לכן עדותו של זיגוד היתה מיותרת ומוגדרת כשם רע בעלמא ועל כן לקא זיגוד.

"מכרמי שומרון"

בהמה דקה' שעובר על גזל, שהיא עבירה שבין אדם לחבירו, ויכול להיות אוכל נבילות שהחליט לעשות כן בכל עת שיתאווה לכך, כמבואר במאמר שם, וזו כמובן עבירה שבין אדם למקום. בשני המקרים יש לגביו היתר ספור לשה"ר על פורק עול, שמתבסס על יציאה מכלל 'עמיתך'. הוא הדין ברשע שלא שב, שמדבר עליו ר' יונה בעליות³, שיכול להיות "בדברים שבין אדם לחבירו, שאין לו תקנה עד שיעשה השבון, או שירצה את חבירו והוא אינו מרצהו, או בשאר עבירות שאוחז אותם ועושה אותם במזיד... ולא במקרה, אבל הם מדרכיו ולימודו". היתר זה מתבסס על הסרת הגנת התורה על החוטא, ולא על התועלת שנובעת מן ההיתר. אם כן, בעבירות שבין אדם למקום יש רק מסגרת אחת של היתר ספור לשה"ר ובעבירות שבין אדם לחבירו – יש שתי מסגרות.

נפקא מינה בין מסגרות ההיתר:

במסגרת ההיתר של יציאה מכלל 'עמיתך' אפשר לספר רק על אדם שעבר במזיד, ולכן נקרא "רשע". אדם ששגג לא נכלל בהיתר זה. במסגרת ההיתר לשם הסרת נזק, אפשר לספר על כל מי שגורם נזק, גם אם הוא שוגג. לכן, בעבירות שבין אדם לחבירו שבהם קיימת המסגרת הנוספת של הסרת נזק, ישנה אפשרות להתיר לספר לשה"ר גם על אדם שהזיק או עלול להזיק בשוגג, משא"כ בעבירות שבין אדם למקום.

יציאה מכלל 'עמיתך':

לצורך ההיתר של יציאה מכלל 'עמיתך' צריך שתהיה ודאות שחטא במזיד, כנ"ל, ובנוסף צריך שתהיה ודאות שלא חזר בתשובה – ע"מ שיחשב ודאי רשע בזמן שרוצה לספר עליו הלשה"ר ובכך יהיה כמי שיצא מכלל 'עמיתך' שמותר לגנותו על עבירותיו.

כאשר עבר עבירה "אשר כל שער עמו יודע כי היא עבירה", יש ודאות שעבר במזיד. עדיין יש ספק שמא שב כמ"ש שע"ת בסימן רט"ו. מתי אין ספק כזה? בזה יש חילוק בין עבירות שבין אדם למקום לעבירות שבין אדם לחבירו.

³ בבא בתרא ל"ט ע"ב.

"עבירות שבין אדם לחבירו"

בעבירות שבין אדם למקום תמיד ישנה אפשרות ששב בלבו והתחרט, ושוב אינו נקרא רשע. אך כותב ר' יונה⁴: "אבל האיש אשר תדע ובחנת את דרכו כי אין פחד אלוקים לנגד עיניו ותמיד יתיצב על דרך לא טוב, מצוה לספר בגנותו...". הרי שאם שנה ושילש בעבירה והוחזק שיתמיד יתיצב על דרך לא טוב, אין עוד ספק שמא שב, שהרי הוחזק לעבור עליה שוב ושוב. לעומת זאת, לגבי עבירות שבין אדם לחבירו כתב בשע"ת⁵: "הנה הקדמנו כי מותר לספר בגנות החוטא על חמס אשר בכפיו אם נודע הדבר כי לא עזב דרכו, כמו הגוזל והחומס, או המזיק והמציק, או המלבין פנים ומבאיש ומחפיר, והמספר לשון הרע, ולא השיב את הגזילה, ולא שילם נזקו, ולא ביקש פני חבירו להעביר את עוונו". הרי שבעבירות שבין אדם לחבירו, גם אם עבר פעם אחת על עבירה "אשר כל שער עמו יודע כי היא עבירה", אפשר לדעת בבירור אם שב או לא – אם לא השיב ממון, או לא ריצה את חבירו – ודאי לא שב. בעבירות שבין אדם לחבירו אין די בחרטה ותשובה בלב, אלא חייב לעשות השבון או לרצות את חבירו.

ניגוד זה בין עבירות שבין אדם למקום לעבירות שבין אדם לחבירו מופיע במפורש בעליות, וז"ל: "אבל ודאי בדברים שבין אדם לחבירו שאין לו תקנה עד שיעשה השבון, או שירצה את חבירו והוא אינו מרצהו, או בשאר עבירות שאוחז אותם ועושה אותם במזיד ועודנו מחזיק בהם ולא במקרה, אבל הם מדרכיו ולימודו, מצוה לגנותו".

חילוק זה מופיע במסכת ברכות⁶: "אם ראית תלמיד חכם שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום... ודאי עשה תשובה. והני מילי בדברים שבגופו, אבל בממונא עד דמהדר למריה". לכן אם לא השיב, בידוע שלא שב.

גם בעבירות שבין אדם לחבירו יש חילוק בין עבירה שמשמעותה נזק, לבין עבירה שמשמעותה מניעת השבה. כתב החפץ חיים⁷, שאם ראה את חבירו שמונע טובה מאחר, כגון שלא מלוה לו – אע"פ שזהו לאו ככל הלאוין⁸, מ"מ אסור לו לגנותו על זה. בבאר מים חיים⁹ הסביר, שהשעיית בסימן רכ"א, התיר לגנות בדברים שבין אדם לחבירו רק אם הזיק את האחר, דומיא דעד אחד שמעיד רק בקביעות נזק וחוב.

⁴ שע"ת סימן רי"ח.

⁵ סימן רכ"ח.

⁶ דף י"ט ע"א.

⁷ כלל ה' סעיף א'.

⁸ "לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך מאחיד האביון".

⁹ שם ס"ק ד'.

"מכרמי שומרון"

זה נכון ששם השעי"ת מדבר על מסגרת של הסרת נזק ולכן מדובר שם בעבירות שיש בהם נזק. אך כאמור, גם בעבירות שבין אדם לחבירו קיימת המסגרת של יציאה מכלל 'עמיתד' לשם הרחקת אנשים מהרע, ועבירות של מניעת הטבה הן לאוין ככל הלאוין, וגם עליהן אם עבר במזיד ולא שב נקרא רשע שלא שב¹⁰, ואפשר שצריך לגנותו על כך כדי להבאיש בעלי עבירות בעיני בני אדם.

מ"מ צודק הח"ח שיש חילוק בעבירות שבין אדם לחבירו בין נזק, לבין מניעת הטבה. בעבירה שמשמעותה נזק שייכות שתי המסגרות של היתרים בספור לשה"ר, דהיינו – גם הסרת נזק, וגם יציאה מכלל 'עמיתד'. בעבירה שמשמעותה מניעת הטבה, לא שייך ההיתר של מניעת נזק, כיון שאינה נחשבת נזק. בנוסף, במסגרת ההיתר של יציאה מכלל 'עמיתד' בעבירה שמשמעותה נזק, יכול לדעת לאחר פעם אחת שחטא ולא עשה השבון – שהוא רשע שלא שב. במניעת ההטבה אי"א לדעת זאת לאחר פעם אחת, כיון שהתשובה עליה יכולה להיות ע"י חרטה בליבו, ולא צריך השבת ממון. לכן גם בזה, מניעת הטבה שווה לעבירות שבין אדם למקום, שרק אם שנה ושילש ידוע שלא שב, ויצא לעניינים מסוימים מכלל 'עמיתד'.

נמצא שגדרי היתר ספור לשה"ר על עבירות שבין אדם לחבירו שמשמעותם מניעת הטבה, הם בדיוק כמו גדרי היתר ספור לשה"ר בעבירות שבין אדם למקום!

¹⁰ שיצא מכלל 'עמיתד' לעניינים מסוימים.